

Dušan Čorbić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Razvoj Republikanske narodne partije (CHP) i njena uloga u stvaranju Republike Turske**

Apstrakt

Sveobuhvatno razumevanje istorijskih tokova i aktuelnih dešavanja u Republici Turskoj neminovno iziskuje uvid u razvoj najstarije i najstabilnije političke stranke u ovoj zemlji. Cilj ovog rada je da pomoću kauzalnog zaključivanja pruži objašnjenje trenutnog stanja i problema sa kojima se suočava Republikanska narodna partija (CHP). Otuda, u radu će se prikazati nastanak i ideološko etabliranje CHP-a u kontekstu turbulentnih istorijskih kretanja u Turskoj tokom XX i početkom XXI veka. U pogledu savremenih dešavanja na unutrašnjem i međunarodnom planu, analiziraće se položaj i uloga stranke u političkom sistemu ove države. Hronološkim prikazom evolucije CHP-a indirektno se ukazuje na složenost turskog političkog sistema i uticaj koji je ova stranka imala u stvaranju i razvoju istog.

Ključne reči:

CHP, Republika Turska, kemalizam, Kemal Ataturk, AKP

UVOD

Republikanska narodna partija (tur. *Cumhuriyet Halk Partisi*, u daljem tekstu CHP) u Turskoj nije jedini primer stranke koja je stvarala državu, ali je svakako jedna od najdugovečnijih i najprepoznatljivijih partija te vrste. Proistekla

* dusancorbic@gmail.com

** Rad je nastao u okviru projekta „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“, br. 179076.

iz manjih grupacija nacionalističke provenijencije iz perioda Rata za nezavisnost, CHP će biti među glavnim institucionalnim polugama za stvaranje moderne države. Preciznije, ona će postati nosilac kemalizma kao glavne državne ideologije, a samim tim simbol Ataturkovog republikanizma i modernizujućih tendencija.

U prvoj fazi postojanja Republike moć stranke je bila neograničena, budući da je na čelu sa neprikosnovenim liderom Kemalom Ataturkom bila jedina stranka političkog sistema¹ i kao takva izjednačena sa državom. CHP je predstavljala mesto gde su se stvarali novi kadrovi koji će obavljati važne državne funkcije, razvijani u duhu vodeće kemalističke ideje. Tako je partija postala mesto iz kojeg je širena kemalistička doktrina i još više besmrtnost Ataturkovog lika i dela.

S tim u vezi, struktura rada pratiće dati hronološki sled koji obuhvata ideološko stasavanje osnivača Republike i stranke Kemala Ataturka u okviru mladoturskog pokreta. Nakon početnog perioda dominacije CHP kao sistemske stranke, biće predstavljeno hladnoratovsko razdoblje koje je unelo važne promene rušeći postojeći jednostranački sistem. Reč je o turbulentnom vremenu obeleženom dubokim socijalnim i ideološkim rascepima i, kao vrhunac takvog stanja, čestim vojnim udarima. U tom kontekstu treba posmatrati delovanje i ulogu znatno oslabiljene, u odnosu na prvobitni period CHP.

Najradikalnijim vojnim udarom iz 1980. godine CHP je zabranjena pa se ta godina uzima kao važna prekretnica ne samo stranačke istorije, već i kao događaj koji je usmerio dalji tok političkih dešavanja u zemlji. Tokom poslednje decenije dvadesetog veka grupa istaknutih bivših članova na čelu sa Denizom Bajkalom (tur. *Deniz Baykal*) obnoviće rad ove stranke. Nakon izraženog partijskog pluralizma devedesetih godina usledila je nova faza turske politike obeležena dominacijom Partije pravde i razvoja (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi*, u daljem tekstu AKP) i izdvajanjem CHP-a kao glavne opozicione stranke, što će u radu biti posebno analizirano.

U skladu sa izloženim u nastavku rada problematizovaće se uloga i uticaj kemalističke CHP u procesu stvaranja i razvoja Republike Turske. Indirektno, prikazaće se širi kontekst razvoja političkog sistema Turske uključujući vojne udare i uticaj vojske, ali i druge političke aktere koji su ključno determinisali taj razvoj.

MLADOTURSKI POČECI MUSTAFE KEMALA

U atmosferi potpune nemoći i iscrpljenosti Osmanskog carstva javile su se brojne grupacije zasnovane na reformatorskim idejama sa ciljem preporoda

¹ Uz kratko postojanje dve stranke o kojima će u nastavku biti više reči.

„Bolesnika sa Bosfora”. Ubrzo će se izdvojiti grupa mladoturaka² kao najznačajniji reformatorski pokret okupljen u okviru Komiteta jedinstva i progresa (tur. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*). Mladoturci se nisu zalagali za ukidanje monarhije, već za uspostavljanje ustavne monarhije i vraćanje Ustava iz 1876. godine. Njihov cilj je bio stvaranje osmanske nacije utemeljene na principu osmanizma, a ne islama koji je odbacivao veliki broj nemuslimanskog stanovništva. Međutim, bilans revolucije iz 1908. godine, kojom su mladoturci preuzeli vlast, bio je daleko od pozitivnog. Oni su doveli do kraja propast osmanske imperije, počinivši masovna ubistva sopstvenog, nemuslimanskog stanovništva.³

Još kao mlad oficir Mustafa Kemal⁴ je pristupio mladoturskom pokretu, podržavši njihove ideje za reformom Carstva kao jedini način opstanka izmučene imperije. Ipak, nakon što su Enver paša (tur. *Enver Paşa*), Džemal paša (tur. *Cemâl Paşa*) i Talat paša (tur. *Talât Paşa*) preuzeli potpunu kontrolu nad mladoturskim pokretom, Kemal je počeo da kritikuje njihove aktivnosti. Smatrao je da oni kao oficiri ne bi trebalo da se mešaju u politiku s obzirom na to da nemaju dovoljno iskustva i sposobnosti za uspešno vođenje države. Zbog toga je ubrzo došao u sukob sa vođstvom pokreta, a naročito sa moćnim ministrom rata Enver pašom. Zbog svog javnog istupanja postavljen je za vojnog atašea u Bugarskoj, što je zapravo bilo uklanjanje iz središta političkih dešavanja. O sukobu sa Enver pašom govori podatak da je nakon Galipoljske bitke, u kojoj se proslavio kao komandant vojske koja je uspela da porazi savezničke snage, predložio Džemal paši puč protiv Enver paše. S druge strane, znajući za Kemalovu ambicioznost, Enver paša je opstruisao njegovo napredovanje.⁵

Mustafa Kemal nije bio zagovornik ulaska u Prvi svetski rat i kritikovao je podređenost osmanske vojske Nemcima. Međutim, nakon pobeđe na Galipolju, najvećem ratnom uspehu Osmanlija u Prvom svetskom ratu, Kemal je kao komandant osmanskih snaga stekao veliki ugled. Od tada su njegove kritike vođa mladoturskog pokreta nailazile na veći odjek među oficirskim kadrom. To mu je sveukupno donelo ogromnu popularnost koja je došla do

² Naziv mladoturci je po imenu emigracijskog časopisa *Mlada Turska* koji je okupljao kritičare sultanove samovlade. Dino Mujadžević, „Vojska i politika u Republici Turskoj”, *Polemos*, 1, 2, str. 214.

³ Živojin Đurić & Vladimir Ajzenhamer, „Politički sistem Turske na razmeđu kemalizma i islamizma”, *Srpska politička misao*, 34, 4, str. 442–443.

⁴ Mustafi Kemal u čast zbog svih zasluga Skupština 1934. godine dodeliti počasno prezime Ataturk (Otac Turaka).

⁵ Andrew Mango, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.

izražaja tokom kasnijeg Rata za oslobođenje u kojem mu se pridružio veliki broj poznatih mladoturskih oficira.⁶

Ipak, reformatorske ideje artikulisane u okviru mladoturskog pokreta su definitivno uticale i oblikovale Kemalovu političku orijentaciju. Treba naglasiti da mladoturski pokret nije bio ideološki homogen već je okupljao veliki broj intelektualaca koji su zagovarali određena rešenja kao neophodna u cilju spašavanja zemlje.⁷ U tom kontekstu, na Mustafu Kemala i kemaliste posebno je uticao Zija Gekalp (tur. *Ziya Gökalp*), koji je smatrao da je prevashodni cilj blagostanje i unapređivanje interesa turske nacije.⁸ Uticaj Gekalpa najbolje odslikava njegov predlog sekularizacije verskih sudova, škola i dobrotvornih fondacija,⁹ što je kasnije postao jedan od glavnih aspekata politike modernizacije turske države vođene od strane Kemala Atatürka i CHP-a.

MONOPOL DRŽAVNE STRANKE

Nakon velike pobeđe u Ratu za nezavisnost i izbacivanja savezničkih snaga iz Turske, Mustafa Kemal je kao vođa i inicijator pokreta otpora ovenčan herojskom slavom, čime je postao neprikosnoveni autoritet u posleratnoj Turskoj. Koristeći taj legitimitet i popularnost upustio se u novu fazu rata, koja je podrazumevala potpunu redefiniciju turskog društva i države po ugledu na moderne, zapadne zemlje. Prvi koraci u novoj borbi bili su ukidanje sultanata 1922. godine i proglašenje Republike oktobra 1923. godine sa Kemalom kao prvim predsednikom. Svega nekoliko meseci kasnije ukinuta je i poslednja institucija osmanske prošlosti, kalifat. Ove radikalne promene izazvale su bes i nezadovoljstvo konzervativnog dela stanovništva pa će borba sa takozvanim duhovima prošlosti biti glavni izazov po stabilnost mlade Republike.

CHP je stvorena kao institucionalni mehanizam za lakše kontrolisanje države i sprovođenje planiranih reformi. Nastala spajanjem nekoliko patriot-skih grupacija¹⁰ septembra 1923. godine, ona je postala jedan od najvažnijih

⁶ Andrew Mango, *From the Sultan to Atatürk*, Haus Publishing Ltd, London, 2009.

⁷ Umut Uzer, *An Intellectual History of Turkish Nationalism*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2016, pp. 26–27.

⁸ Po Gekalpu je takva nacija prvenstveno kulturološki određena. Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, Routledge, Abingdon, 2009, pp. 20–21.

⁹ Halil Erdemir, *Turkish political history*, Celal Bayar University, Izmir, 2007, p. 62.

¹⁰ Najvažnija među tim udruženjima bila su „Udruženje za zaštitu narodnih prava istočnih provincija”, osnovano u Erzerumu po završetku Prvog svetskog rata, i udruženje „Trakija-Paša Ali” iz Jedrena. Ove organizacije su se ujedinile 1919.

elemenata u zemlji i kanal preko kojeg se sticala moć i uticaj u državi. CHP je zamišljena kao mnogo više od partije, ona je zapravo trebalo da predstavlja „volju nacije” i kao takva je imala misiju da uvede Tursku u red modernih civilizacija. Na govoru u Balikesiru, nekoliko meseci pred osnivanje partije, Ataturk je izjavio da će Narodna stranka¹¹ biti garant nacionalnog jedinstva, a ne stranka koja će promovisati klasne podele.¹² Naročito je indikativan njegov govor sa konferencije u Samsunu 20. septembra 1924. godine:

„Osnovni cilj Narodne stranke, koja je uzela na sebe odgovornost da upravlja zemljom, jeste da stvarno obezbedi spas zemlje i naroda. Ima samo jedan jedini put koji tome vodi, i on je već obeležen: biti prethodnica naroda u učvršćivanju Republike i za odlučno i pobedonosno nastupanje na putu kulture i propoveda, na putu intelektualne i socijalne revolucije”.¹³

Dati kontekst se može uzeti kao relevantan za razumevanje turskog jednostranačkog sistema. Drugim rečima, imajući u vidu konzervativno-islamističku opoziciju Ataturk je smatrao da bi postojanje više partija koje bi reprezentovale interese ovih grupa moglo dovesti do urušavanja nacionalnog jedinstva i napretka po zapadnom obrascu. Ovaj stav Ataturk je zasnivao, između ostalog, i na iskustvu Progresivne republikanske partije (tur. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*). Osnovana 1924. godine od strane proslavljenih generala iz Rata za nezavisnost¹⁴, ova stranka predstavljala je ozbiljnu opoziciju Kemalu Ataturku i dominaciji CHP-a. Na čelu sa harizmatičnim i proslavljenim generalom Kazimom Karabekiom (tur. *Kâzım Karabekir*), Progresivna republikanska stranka je obećavajući verske slobode okupila konzervativno-islamističke elemente nezadovoljne reformskom politikom vladajuće stranke i njenog neprikosnovenog lidera. Koristeći pobunu šeika Saida (tur. *Şeyh Said*) iz 1925. godine i neuspeli atentat na Ataturka u Izmiru kao izgovor, vlasti su zatvorile ovu stranku pod optužbom da je umešana u te događaje, dok su mnogi članovi i čelnici uhapšeni, pogubljeni ili poslani u izgnanstvo. Drugi slučaj

godine u „Udruženje za zaštitu Anadolije i Rumelije” pod vodstvom Mustafe Kemala. Iz ove organizacije će se 9. septembra 1923. godine razviti (Republikanska) narodna partija. Zoran S. Tomić, *Kamal Ataturk – tvorac nove Turske*, Planeta, Beograd, 1939, str. 240.

¹¹ Kasnije će biti dodata odrednica republikanska.

¹² Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., pp. 21–25.

¹³ Zoran S. Tomić, *Kamal Ataturk – tvorac nove Turske*, nav. delo, str. 242.

¹⁴ Među članovima Progresivne republikanske partije izdvajaju se, pored Kazima Karabekira, i generali Refet Bele (tur. *Refet Bele*), Fuat Čebesoj (tur. *Fuat Cebesoy*) i Rauf Orbaj (tur. *Rauf Orbay*). S obzirom na istaknutu ulogu koju su imali u Ratu za nezavisnost njihovo odvajanje od glavne kemalističke struje bio je ozbiljan izazov za CHP.

vezan je za osnivanje liberalne Slobodne republikanske stranke (tur. *Serbest Cumhuriyet Fırkası*), čiji je inicijator bio sam Kemal Atatürk. On je namera-
vao da novom partijom, koja će prihvatiti i podržavati republikanski karakter
države i preduzete reforme, relaksira stanje u društvu, naročito onaj deo sta-
novništva koji je bio nezadovoljan autoritarnom vladavinom i neprikosnove-
nom dominacijom CHP-a. Za lidera je izabran bivši premijer i blizak saradnik
Kemala Atatürka – Ali Feti (tur. *Ali Fethi Okyar*). Kontraproduktivno, stranka
je ubrzo postala stecište konzervativnih krugova pa je ukinuta kao pretnja po
vladajući režim. Nakon toga, CHP je legitimisala svoju vlast parolama „Jedna
stranka, jedan narod, jedan vođa” i „Za narod, uprkos narodu”.¹⁵

Suštinski, ovi događaji su označili novu fazu u razvoju CHP-a koja je pod-
razumevala identifikaciju stranke sa državom. Prekretnicu u tom kontek-
stu predstavlja Treći kongres partije održan 1931. godine na kome su utvr-
đeni osnovni principi nacionalne politike koji će februara 1937. godine biti
uključeni u turski ustav pa će Turska biti definisana kao republikanska, na-
cionalistička, populistička, etatistička, sekularistička i revolucionarno-reform-
mistička država.¹⁶ Takođe, memorandum, koji je stranačkom rukovodstvu
podneo Ismet Ineni (tur. *İsmet İnönü*) na Četvrtom kongresu partije 1935. go-
dine, propisivao je da će generalni sekretar stranke biti istovremeno i mini-
star unutrašnjih poslova, dok će guverneri pokrajina biti imenovani za šefove
pokrajinskih odbora CHP-a, čime je trebalo obezbediti efikasno sprovođenje
navedenih principa formiranjem veze između vlade i partijskih aktivnosti.¹⁷
Na taj način je kompletiran proces stranačke identifikacije sa državom.

KEMALIZAM IZMEĐU FAŠIZMA, SOCIJALIZMA I LIBERALIZMA

Adekvatno razumevanje kemalističke doktrine iziskuje sagledavanje istorij-
skog konteksta u kojem se razvijala Turska. Drugim rečima, dati razvoj obu-
hvata uticaj dominantnih ideja tog perioda, socijalizma, liberalizma i fašizma.

¹⁵ Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 64–65.

¹⁶ Ovi principi se danas ne tumače kao za vreme jednostranačkog perioda, tako da samo nacionalizam i sekularizam imaju stvarni politički značaj. Takođe, na Trećem partijskom kongresu doneta je odluka o osnivanju „narodnih kuća” sa ciljem proučavanja građana o kemalističkoj ideji i principima. Feroz Ahmad, *The making of modern Turkey*, Routledge, London, 1993, p. 63; Zoran S. Tomić, *Kamal Atatürk – tvorac nove Turske*, nav. delo, str. 242.

¹⁷ Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 26.

Mada je sistem bio jednostranački, CHP nije odolela tom uticaju pa je postala pluralistička partija u kojoj je delovalo više frakcija utemeljenih na navedenim ideologijama.

Prema Joviću, kemalizam se može odrediti kao doktrina, ali i politički i društveni kult na kojem se temelje identitet i institucionalno-politička struktura moderne turske države. S tim u vezi, CHP je zamišljena kao ujedinjujući pokret koji nadilazi sve ideološke i klasne razlike predstavljajući celokupnu tursku naciju, odnosno levicu i desnicu i centar političkog spektra.¹⁸ Ideološke praznine kemalizma omogućile su da se u CHP-u razviju frakcije inspirisane ključnim ideološkim strujama tog doba.¹⁹

Različita ideološka stanovišta partijskih frakcija imala su suprotna ekonomska i politička rešenja, ali i pogled na spoljnu politiku. Najuticajnija grupa bili su takozvani korporativisti na čelu sa generalnim sekretarom partije Redžepom Pekerom (tur. *Recep Peker*)²⁰, inspirisani nacističkim i fašističkim režimom pod čijim su uticajem porasle totalitarne tendencije u partiji. Peker je zagovarao objedinjavanje partije i države po uzoru na pomenute modele na čelu sa neprikosnovenim vođom. S druge strane, liberali predvođeni Dželalom Bajarom (tur. *Celâl Bayar*)²¹, oslonjeni na angloameričke sile, protivili su se represivnoj politici sekularizacije čime su privukli simpatije konzervativnih krugova. Najzad, socijalistička frakcija predstavljala je intelektualni pokret organizovan oko časopisa Kadro (tur. *Kadro*), na čelu sa Jakupom Karaosmanogluom (tur. *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*), Ševketom Ajdemiro (tur. *Şevket Aydemir*) i Burhanom Belgeom (tur. *Burhan Asaf Belge*). Antizapadne orijentacije i oslonjena na SSSR ova grupacija se suočavala sa konstantnim kritikama korporativnog i liberalnog krila partije, usled čega je zabranjena 1934. godine.²²

¹⁸ Dejan Jović, „Turska”, u: Mirjana Kasapović (ur.), *Bliski istok*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2016, str. 357–358.

¹⁹ Kao ideološko polazište za definisanje kemalizma uzima se čuveni Ataturkov govor *Nutuk* sa prvog stranačkog kongresa 1927. godine. Toni Alaranta, *Contemporary Kemalism: From Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism*, Routledge, Abingdon, 2014, pp. 112–113.

²⁰ Ismet Ineni, drugi najuticajniji čovek u zemlji, bio je najbliži ovoj ideološkoj struji.

²¹ Predsednik vlade 1937–1939. i predsednik države od 1950. do puča 1960. godine. Osnivač Demokratske stranke koja će 1950. godine smeniti CHP sa vlasti.

²² Ajdemir i Belge su bili članovi Turske komunističke partije. Ajdemir je studirao na Moskovskom univerzitetu i bio je uhapšen u Turskoj pod optužbom za širenje marksističkih ideja. Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, op. cit., pp. 60–62.

Sam Ataturk je bio pragmatik i nastojao je da stvori sistem oslobođen datih ideoloških antagonizama. On se pre smrti distancirao od antiliberalnog krila smenivši Pekera i Inenija i postavljaajući Dželala Bajara za novog premijera 1937. godine. Time je nakratko okončana dominacija ove frakcije u partiji. Ipak, 1938. godine Ataturk umire, a za novog lidera države i stranke biva izabran upravo Ismet Ineni. Na vanrednom kongresu stranke Ineni je imenovan za „stalnog predsedavajućeg“, dok je Ataturk proglašen „većitim vođom“ (tur. *Ebedi Şef*). Nedugo nakon toga Ineni je usvojio i titulu Nacionalnog šefa (tur. *Millî Şef*) po ugledu na nacistički, odnosno fašistički model. Liberalno krilo Dželala Bajara je potpuno marginalizovano i on će sa grupom istomišljenika kasnije osnovati Demokratsku stranku (tur. *Demokrat Parti*). Ineni je u međuvremenu ojačao svoju vlast udruživanjem sa armijskim vrhom i dugogodišnjim načelnikom generalštaba Fevzijem Čakmakom (tur. *Fevzi Çakmak*), pa će vojska u narednim decenijama postati nezaobilazan i dominantan faktor turske politike. Takođe, ekskomunicirani generali iz Progresivne republikanske partije vraćeni su na političku scenu kao poslanici CHP-a.²³ Tako je korporativno krilo preuzelo potpunu kontrolu nad strankom marginalizujući pripadnike protivničkih frakcija.

DETRONIZACIJA VLADAJUĆE STRANKE

Pobedom savezničkih snaga u Drugom svetskom ratu, u kojem je Turska bila neutralna, promenjena je celokupna geopolitička slika sveta. U novim hladnoratovskim okolnostima Turska se približila zapadnom bloku zemalja predvođenih SAD, pod čijim je pritiskom bila primorana da krene u proces otvaranja i demokratizacije. S tim u vezi, novembra 1945. godine predsednik Ineni je naveo da je glavni nedostatak turskog političkog sistema nepostojanje opozicione partije, što je bila najava uvođenja višestranačkog sistema.²⁴

Takvu situaciju iskoristila je grupa uticajnih članova CHP-a nezadovoljnih politikom stranačkog rukovodstva. Bivši premijer Dželal Bajar, Adnan Menderes (tur. *Adnan Menderes*), Fuat Koprulu (tur. *Fuat Köprülü*) i Refik Koraltan (tur. *Refik Koraltan*) napustili su stranku i početkom 1946. godine osnovali Demokratsku partiju.²⁵ Na prvim izborima održanim u julu 1946.

²³ Feroz Ahmad, *The making of modern Turkey*, op. cit., pp. 69, 70.

²⁴ *Ibid.*, p. 102.

²⁵ Oni su podneli ultimatum stranačkom rukovodstvu tražeći hitnu primenu demokratskih procedura u vladine i partijske poslove. Nakon što su trojica pomenutih članova isključeni iz stranke odlukom stranačkih organa, Dželal Bajar je podneo ostavku na članstvo u partiji. Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, op. cit., p. 69.

godine CHP je odnela ubedljivu pobjedu osvajajući 390 od 465 mesta u parlamentu. Demokratska partija, nastala svega nekoliko meseci pre održavanja izbora, nije bila dovoljno dobro pripremljena. Međutim, na sledećim izborima u nešto pravičnijoj izbornoj utakmici Demokratska partija pobeđuje osvajajući čak 84% mesta u parlamentu, ostavljajući CHP sa svega 14% mesta.²⁶

Izbori su označili kraj tridesetogodišnje dominacije CHP-a pokazujući istovremeno veliko nezadovoljstvo autoritarnom politikom i birokratijom koja je postala karakteristika ove stranke. Pritom, treba naznačiti da se program novoosnovane Demokratske partije nije puno razlikovao od programa CHP-a.²⁷ Oni su usvojili šest kemalističkih principa, ali su istakli da će ih tumačiti u skladu sa potrebama vremena. Podsećanja radi, celokupno rukovodstvo nove stranke su bivši istaknuti članovi CHP-a, privrženi Ataturkovom liku i delu, zbog čega je i kemalistička orijentacija stranke bila neupitna. Pokazalo se da je taj programski recept kemalističkog utemeljenja i liberalnog usmerenja bio pun pogodak. Naročitu popularnost ovoj stranci kod konzervativnih slojeva stanovništva donela je politika poštovanja verskih sloboda, što je bila sušta suprotnost radikalnom sekularizmu CHP-a.²⁸

Nakon katastrofalnog poraza, Ismet Ineni je podneo ostavku na mesto predsednika države ustupajući taj položaj starom poznaniku i suparniku Dželalu Bajarju. On više nije bio nepromenljivi šef ni svoje partije budući da je legitimitet morao da dobija na partijskim kongresima. Što se CHP-a tiče, ova stranka je ušla u najteži i najturbulentniji period svog postojanja, suočena sa napadima vladajuće stranke i potrebom ideološke redefinicije zarad približavanja narodu od kojeg se otuđila tokom više decenija jednostranačke dominacije. Demokratska partija je vremenom počela da klizi u autoritarizam, zavedeći cenzuru štampe i otežavajući delovanje drugim političkim opcijama. Kada je vlada počela da liberalizuje versku politiku ukidajući brojne zabrane koje su predstavljale važne tačke turskog sekularnog poretka, stanje je kulminiralo. Oficiri, odranije nezadovoljni politikom vladajuće stranke koja je suzbijala razvoj armije, konačno su intervenisali 1960. godine. Grupa oficira je, pozivajući se na autokratsku i „islamsku” politiku Menderesove administracije, izvršila državni udar uhapsivši premijera Menderesa, predsednika Bajara

²⁶ Frank Tachau, “Turkish political parties and elections: Half a century of multiparty democracy”, citirano prema: Vladimir, V. Ajzenhamer & Nataša Jovanović, „Analiza demokracije parlamentarnih izbora u Republici Turskoj 2015. godine sa osvrtom na istorijsku ge-nezu izbornog procesa”, *Srpska politička misao*, 49, 3, str. 197.

²⁷ Upitan koja je razlika između njegove stranke i CHP- a, Bajar je metaforički dve stranke upoređivao sa kuvarima koji se bave pripremanjem halve, tvrdeći da su demokrati oni koji imaju bolji recept i veštinu za pripremanje. Feroz Ahmad, *The making of modern Turkey*, op. cit., p. 109.

²⁸ *Ibid.*, p. 105.

i veći broj istaknutih članova vladajuće stranke.²⁹ Vojni udar iz 1960. godine, u kojem je srušena vlast Demokratske partije, označio je povratak CHP-a, ali i ustoličenje armije kao najmoćnijeg aktera kemalističke Turske. Koketiranje sa verskim elementima bilo je neprihvatljivo za nepopustljive kemaliste u vojsci pa je vlada Adnana Menderesa srušena u krvi.³⁰

Nakon značajne uloge u donošenju izrazito liberalnog ustava 1961. godine, CHP je pod uticajem mladih kadrova u stranci, među kojima se posebno isticao generalni sekretar i budući lider partije Bulent Edževit (tur. *Bülent Ecevit*), počela da menja svoje ideološke pozicije. Nova ideologija, nazvana „levo od centra”³¹, po rečima Edževita, podrazumevala je zalaganje za državu koja služi narodu, a ne obrnuto. Naglasak je stavljen na demokratiji i socijalnoj pravdi čime je ozvaničena nova, levičarska era stranke.³² Takođe, počelo se sa preispitivanjem zvanične spoljnopolitičke orijentacije privrženosti i lojalnosti zapadnim državama na čelu sa SAD.

Imajući u vidu loše rezultate u skoro svim izbornim ciklusima od uvođenja višestranačja, a koji su kulminirali porazom 1965. godine i dolaskom na vlast Partije pravde (tur. *Adalet Partisi*) Sulejmana Demirela (tur. *Süleyman Demirel*), poljuljan je neprikosnoveni uticaj dugogodišnjeg stranačkog lidera Inenija. Kako je Partija pravde bila naslednica ugašenih demokrata, tako je i ovaj poraz bio bolniji za CHP.³³ U takvim okolnostima dolazi do sazrevanja ideje o neophodnosti promene stranačkog rukovodstva, što će rezultovati izborom mladog Bulenta Edževita za novog lidera CHP-a. Na veliko iznenađenje turske javnosti Edževit će poraziti dugogodišnjeg predsednika Inenija na partijskom kongresu 1972. godine i preuzeti lidersku poziciju kao treći predsednik stranke od njenog osnivanja. Pod Edževitovim vođstvom stranka je dodatno razvila i zaokružila svoju levičarsku orijentaciju. Koncept „demokratske levice” postao je sinonim za Bulenta Edževita koji je usmeravao datu ideološku konceptualizaciju. Iako su mnogi kritikovali ovu rekonstrukciju

²⁹ Pelin Telseren Kadercan & Burak Kadercan, "The Turkish Military as a Political Actor: Its Rise and Fall", *Middle East Policy*, 23, 3, p. 90.

³⁰ Menderes je sa dvojicom ministara pogubljen, dok je Dželal Bajar zbog ranijih zasluga osuđen na doživotnu robiju.

³¹ Sarkastičan odgovor suparničke Partije pravde na novu ideološku orijentaciju CHP- a glasio je: „Levo od centra je put ka Moskvi”. Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, op. cit., p. 97.

³² Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 40.

³³ Partija pravde je apsorbovala najveći deo glasača Demokratske partije. Njihova vlada srušena je nenasilnom vojnom intervencijom 1971. godine poznatom kao „Udar memorandumom”. Živojin Đurić & Vladimir Ajzenhamer, „Politički sistem Turske na razmeđu kemalizma i islamizma”, nav. delo.

stranke kao nespojivu sa duhom kemalizma, CHP je pod vodstvom Edževita temeljnije apsorbirala kemalističke principe usklađujući ih sa novim levičarskim identitetom partije.³⁴

Kao rezultat tih promena izborni rejting stranke je naglo skočio čime je počela da ostvaruje najveći udeo glasova od uspostavljanja višestranačkog sistema. Tako je na izborima 1977. godine CHP osvojila 41% glasova, što je bio istorijski rezultat. Ipak, i pored dobrih rezultata stranka nije uspela da formira jednostranačku vladu, već je zbog prirode izbornog sistema, čiji je nizak cenzus omogućivao marginalnim partijama parlamentarni status, morala da se oslanja na nestabilne koalicione partnere.³⁵

Neočekivan rast popularnosti partije u periodu od 1972. do puča 1980. godine rezultat je pomenute socijaldemokratske platforme koja je odražavala duh vremena i društveno-ekonomske potrebe širih slojeva turskog stanovništva. S druge strane, harizmatični Bülent Edževit je kombinujući svoje levičarsko opredeljenje sa nacionalizmom ključno doprineo tom rastu. U prilog tome ide podatak da je, naredivši 1974. godine kao premijer Turske vojnu intervenciju na Kipar, stekao status nacionalnog heroja ujedinivši po prvi put ogromno biračko telo oko CHP-a.³⁶

U ambijentu izrazite polarizacije, krhke koalicione vlade padale su zbog netrpeljivosti partijskih lidera koji su percipirani kao vlasnici istih.³⁷ Nestabilnost u okviru CHP-a je pojačana postojanjem unutarstranačkih frakcija i netrpeljivosti. Radikalne promene koje je sprovelo novo stranačko rukovodstvo izazvale su negativne reakcije kod konzervativnijeg dela članstva koje je navedene korekcije tumačilo kao odustajanje od izvornog kemalističkog puta. O haotičnom stanju političkog sistema u Turskoj između dva puča, 1971. i 1980. godine, svedoči podatak da je promenjeno deset različitih koali-

³⁴ Edževit je umesto ranijeg „levo od centra” počeo namerno da koristi „demokratska levica” za definisanje programa CHP-a. Time je nastojao da se ogradi od asocijacija na socijaldemokratiju koja je, po njemu, bila zapadni proizvod. Imajući u vidu antiimperijalizam kao komponentu novog stranačkog identiteta, ova terminološka korekcija postaje jasnija. Toni Alaranta, *Contemporary Kemalism: From Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism*, op. cit., pp. 90–91.

³⁵ Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 47.

³⁶ Baskın Oran & Karabekir Akkoyunlu, "Kemalism and the Republican People's Party (CHP)". In: Özyürek E., Özpınar G., Altındış E. (eds.) *Authoritarianism and Resistance in Turkey*, Springer, Cham, 2019, p. 16.

³⁷ O odsustvu unutrašnje partijske demokratije videti više u: Sabri Sayarý, "Political parties", In: Heper M. and Sayarý S. (eds), *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, Routledge, Abingdon, 2012, p. 191.

cionih i manjinskih vlada. Pored toga, intenzivirani su nasilni sukobi između levičarskih i nacionalističkih grupacija uz naglo jačanje islamističkih tendencija. Tako je vojni udar iz 1980. godine usledio kao odgovor na date nestabilnosti prouzrokovane visokim stepenom političke fragmentacije.³⁸

PONOVNO RAĐANJE

U atmosferi potpune polarizacije turskog društva usledio je vojni udar 1980. godine koji je radikalno promenio političku scenu u državi. Sve partije, na čelu sa CHP-om i Partijom pravde su ukinute, a njihovi lideri su stavljeni u kućni pritvor sa višegodišnjim zabranama bavljenja politikom.³⁹ Armija je preko Saveta za nacionalnu bezbednost preuzela kontrolu nad vođenjem države instalirajući svoju vladu i donoseći Ustav 1982. godine kojim je proglašena za čuvara ustavnog, kemalističkog poretka, čime je zagarantovan njen uticaj.⁴⁰ Bio je to, po svemu sudeći, preloman trenutak turske istorije koji je presudno usmerio budući razvoj događaja. Kontraproduktivno, kemalistički principi (sekularizam u prvom redu), u čije je ime vojska intervenisala, postaću žrtve rastućih islamističkih tendencija kojima je puč i vojni režim ulio dodatnu snagu.⁴¹

Nakon gašenja CHP-a leвица se podelila na Narodnu partiju (tur. *Halkçı Parti*) i Socijaldemokratsku stranku (tur. *Sosyal Demokrasi Partisi*), koje će se 1985. godine spojiti u Socijaldemokratsku narodnu partiju (tur. *Sosyaldemokrat Halkçı Parti*, u daljem tekstu SHP) na čelu sa Erdalom Inenijem, sinom nekadašnjeg predsednika Turske i lidera CHP-a Ismeta Inenija. Ova stanka je formirana od bivših članova CHP-a pa je smatrana naslednikom Atatürkove partije. Ipak, socijaldemokrati su ubrzo dobili konkurenciju na levom spektru osnivanjem Partije demokratske levice (tur. *Demokratik Sol Parti*, u daljem tekstu DSP) nekadašnjeg premijera i predsednika CHP-a Bulenta Edževita.

³⁸ Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 62; Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, op. cit., p. 88.

³⁹ Vodećim političarima poput Edževita, Demirela, Erbakana i Turkeša izrečena je desetogodišnja kazna zabrane. Sulejmanu Demirelu će kazna biti skraćena. On će osnovati Partiju pravog puta i ponovo će se naći u ulozi premijera 1991. godine, a nakon sumnjive smrti Turguta Ozala postaću deveti predsednik Republike Turske.

⁴⁰ Živojin Đurić & Vladimir Ajzenhamer, „Politički sistem Turske na razmeđu kemalizma i islamizma”, nav. delo, str. 456.

⁴¹ Darko Tanasković, *Veliki povratak Turske?*, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 19–34.

Naime, Edževit je, razočaran u svoje dojučerašnje partijske drugove, odlučio da raskine sa prošlošću odbijajući poziciju lidera ujedinjene levice i osnivajući potpuno novu stranku koja nije pretendovala na nasleđe ugašene kemalističke partije. Međutim, tokom 1992. godine dolazi do obnavljanja CHP-a pod vođstvom Deniza Bajkala (tur. *Deniz Baykal*), da bi 1995. godine proces obnove bio kompletiran fuzijom CHP-a sa SHP-om, čime je započela nova faza u razvoju glavne kemalističke stranke.⁴²

Obnovljena CHP suočavala se sa nizom problema, što se odrazilo i na njene slabe izborne rezultate tokom devedesetih godina. Edževitova DSP postaće najjača partija levog spektra preuzimajući veliki deo SHP-ovih glasova. Glavni problem za CHP bila je ideološka nekonzistentnost i dezorijentisanost u ambijentu izmenjenih okolnosti. S jedne strane, propagirajući sekularni nacionalizam, ona nije mogla da konkuriše strankama sa daleko primamljivijim konceptom tursko-islamske sinteze⁴³. S druge strane, trudeći se da zadrži tradicionalno alevitsko biračko telo i da pridobije kurdske glasove, CHP je stvarala odbojnost kod nacionalističkog biračkog tela. Strahujući da njena politika ne bude percipirana kao borba za interese ovih manjinskih grupacija, stranka nije preduzimala krupnije korake u zaštiti njihovih interesa, čime je gubila naklonost navedenih grupa. Alevitsko stanovništvo, koje čini 10–15% ukupnog stanovništva, usled straha od radikalnog sunitskog islamizma, zaštitu traži u kemalističkom sekularizmu pa su njihovi glasovi tradicionalno vezani za kemalističke partije, prevashodno CHP.⁴⁴ Iz tih razloga, želeći da se

⁴² Glavni razlog zbog kojeg je Edževit osnovao novu stranku je nastojanje da izbegne opstrukcije i konstantne izazove po njegovo vođstvo, što je bio slučaj u CHP-u. Tako je Partija demokratske levice (DSP) stvorena po meri samog Edževita kao neprikosnovenog lidera. Zbog desetogodišnje zabrane bavljenja politikom nakon puča 1980. godine, prvi predsednik stranke je *de iure* bila njegova supruga Rahan Edževit. Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 74; Sabri Sayarý, "Political parties", op. cit., p. 188.

⁴³ Alpaslan Turkeš (tur. *Alparslan Türkeş*), oficir, portparol vojnog udara 1960. godine i otac modernog turskog nacionalizma, je kao lider Partije nacionalističkog pokreta prihvatio islam kao neodvojivi deo turskog nacionalnog identiteta. Darko Tanasković, *Veliki povratak Turske?*, nav. delo, str. 34; Toni Alaranta, *Contemporary Kemalism: From Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism*, op. cit., p. 96.

⁴⁴ U izveštajima o stanju ljudskih prava u Turskoj, pored kurdskog problema, navodi se diskriminacija alevita, odnosno njihovog verskog učenja u odnosu na dominantno sunitsko učenje. Aktuelni lider CHP-a Kemal Kiličdaroglu je zbog alevitskog porekla bio meta diskriminacije od strane vladajuće AKP. Murat Somer, "Whither with Secularism or just Undemocratic Laiklik? The Evolution and Future of Secularism under the AKP", in: Talbot V. (ed.), *The Uncertain Path of the*

približi narodu, stranačko rukovodstvo je proklamovalo politiku „anadolijske levice“, što je bio pokušaj redefinisavanja socijaldemokratske perspektive u skladu sa tradicionalnim vrednostima turskog društva koje su uključivale učenja verskih mistika poput Hadži Bektaš Velija. Tim potezom pozivanja na verske autoritete i vrednosti težilo se ublažavanju radikalnog sekularizma kao neodvojivog dela stranačkog programa.⁴⁵

Slabe izborne rezultate CHP-a treba sagledavati i analizirati u svetlu navedenih slabosti, ali i veće uverljivosti desničarskih partija koje su dominirale turskom političkom scenom do kraja devedesetih godina. S jedne strane, Otadžbinska partija (tur. *Anavatan Partisi*), a sa druge, Partija pravog puta (tur. *Doğru Yol Partisi*, u daljem tekstu DYP), osnovane od harizmatičnih i popularnih desničarskih političara Turguta Ozala i iskusnog Sulejmana Demirela, bile su najjače stranke koje su se smenjivale na vlasti. U atmosferi nadmoći desnih partija i podeljenosti levice, CHP je na prvim izborima nakon obnove 1995. godine jedva uspela da pređe izborni cenzus.⁴⁶ Na kraju, stranka je osvojila 10,7% glasova, dok je Edževitova DSP dobila 14,6%, čime se pozicionirala kao najjača stranka levog spektra.⁴⁷

Treba naglasiti da je karakteristika turske političke scene tokom devedesetih godina bio izražen dinamizam, odnosno delovanje više značajnih političkih aktera od kojih nijedan nije imao većinu za formiranje stabilne vlade. Iz tog razloga, kao i zbog ideološke i lične netrpeljivosti stranačkih lidera koalicione vlade su bile nestabilne i kratkotrajne.⁴⁸ Tako je CHP nakon izbora 1995. godine uzela učešća u vladi Tansu Čiler (tur. *Tansu Çiller*), naslednice Demirela na čelu DYP-a, ali se taj savez ubrzo raspao. Važno je pomenuti i dolazak islamističke Partije blagostanja (tur. *Refah Partisi*) na vlast 1996. godine kao događaj koji je imao važne implikacije na dalji tok istorije. Iako je njihova vlast srušena posle nekoliko meseci vojnim udarom 1997. godine zbog ugrožavanja sekularnog poretka, ispostavilo se da je to bio uvod u početak nove

'New Turkey', ISPI, Milan, 2015, p. 39; Ihsan Yilmaz, Greg Barton & James Barry, "The Decline and Resurgence of Turkish Islamism: The Story of Tayyip Erdoğan's AKP", *Journal of Citizenship and Globalisation Studies*, 1, 1, p. 57; Mehtap Söyler, *The Turkish Deep State State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*, Routledge, Abingdon, 2015, pp. 143–144.

⁴⁵ Sinan Ciddi, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, op. cit., p. 118.

⁴⁶ Promenom izbornog zakona nakon puča iz 1980. godine izborni prag je povećan na 10%, što je onemogućilo rad mnogim strankama.

⁴⁷ Vojislav Lalić, *Turska bez Atatürka*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

⁴⁸ *Isto*, str. 54–55.

ere turske politike koju će obeležiti Partija pravde i razvoja (AKP), osnovana upravo od mlađih članova pomenute Partije blagostanja.

Na sledećim parlamentarnim izborima 1999. godine CHP je kažnjena zbog nedostataka svoje politike osvojivši svega 8,7% glasova, našavši se na taj način ispod cenzusa. Pobednik izbora bila je Edževitova DSP koja je osvojila preko 22% glasova.⁴⁹ Kao posledica ovog izbornog poraza Deniz Bajkal je podneo ostavku na mesto predsednika stranke, ali se ubrzo vratio na lidersku poziciju, što je bio pokazatelj njegovog uticaja i neprikosnovenog položaja u partiji.

U međuvremenu, nakon gašenja Partije blagostanja pristalice bivšeg premijera Nedžmetina Erbakana (tur. *Necmettin Erbakan*) osnivače kratkotrajnu Partiju vrline (tur. *Fazilet Partisi*), ali ključni momenat u razvoju islamističke opcije će se desiti 2001. godine formiranjem AKP-a od strane umerenih i proevropskih islamista.⁵⁰ U uslovima pogoršane ekonomske situacije i izneverenih obećanja glavnih sistemskih partija, AKP je sa osvojenih 34% glasova odnela ubedljivu pobedu na izborima 2002. godine, čime je započela nova faza turske politike. Pritom, CHP je još jedan dobitnik ovih izbora, budući da je sa osvojenih 19,4% glasova postala glavna opoziciona partija. S obzirom na prethodne izbore ovo je bio veliki uspeh. Razlozi za dobar rezultat nisu u uverljivosti i kvalitetu programa i delovanja, već u razočaranju birača ostalim strankama kemalističke provenijencije. Naime, CHP nije bila deo vlasti pa je samim tim bila i najmanje kompromitovana partija iz tog tabora, što je doprinelo da razočarani birači, sekularnih i građanskih stavova, izaberu baš nju. O fijasku ostalih stranaka govori činjenica da su ključne partije sistema bivših premijera Bulenta Edževita, Mesuta Jilmaza (tur. *Mesut Yılmaz*), Tansu Čiler i Nedžmetina Erbakana ostale ispod cenzusa.⁵¹ Tako se početkom 21. veka turska politička scena kristalizovala etabliranjem AKP-a kao nadmoćnog aktera i

⁴⁹ Dejan Jović, „Turska“, nav. delo, str. 363.

⁵⁰ Partija vrline je ubrzo zabranjena pod optužbom da narušava sekularni poredak. Konzervativnije članstvo ugašene partije je osnovalo partiju Saadet, dok je reformsko i umereno krilo formiralo AKP čiji je lider bivši gradonačelnik Istanbula Redžep Tajip Erdogan. Zbog recitovanja stihova koji su označeni kao islamistički i samim tim udar na sekularni poredak završio je u zatvoru. Usled zabrane, koja je kasnije poništena, 2002. godine prvi premijer iz redova AKP-a bio je Abdullah Gul (tur. *Abdullah Gül*), kasniji predsednik Turske. Ümit Cizre, „The Justice and Development Party and the military Recreating the past after reforming it?“ In: Cizre Ü. (ed.) *Secular and Islamic Politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party*, Routledge, Abingdon, 2008, p. 162; Darko Tanasković, *Veliki povratak Turske?*, nav. delo, str. 44–45.

⁵¹ Partija demokratske levice (DSP) je kao prvoplasirana na izborima 1999. godine sa osvojenih 22,1% glasova spala na svega 1,2% na izborima 2002. godine. Ovako loš rezultat stranke Bulenta Edževita objašnjava se razočaranošću birača koji su

CHP-a kao jedine preostale alternative konzervativno-islamističkoj koncepciji koju je nudila pobednička AKP.

CHP – POSLEDNJA BRANA KEMALIZMA

U svetlu prethodno navedenog treba posmatrati izborni učinak CHP-a i u narednom periodu. Ona je ostala glavna opoziciona stranka, ali sa daleko slabijim učinkom od AKP-a. Tome je doprinela i uspešna ekonomska politika nove vlade koja je, utičući na rast životnog standarda, stvorila ogromnu bazu lojalnih birača. S druge strane, CHP je patila od starih i hroničnih problema koji su joj onemogućavali konkurentnost na političkoj sceni obeleženoj popularnošću lidera AKP-a Redžepa Tajipa Erdogana (tur. *Recep Tayyip Erdoğan*).

Jedan od ključnih problema sa kojim se kemalistička stranka suočavala je kruta hijerarhija koja je onemogućavala proces unutrašnje demokratizacije i aktivizacije. Od obnavljanja 1992. godine stranka je bila pod potpunom kontrolom Deniza Bajkala, pa je i kadrovska politika bila u znaku lojalnosti lideru. Čak je i procedura za izbor novog predsednika definisana na način koji otežava opoziciju šefu stranke. Da 2010. godine nije izbio seks skandal sa Bajkalom u glavnoj ulozi, on bi verovatno i dalje ostao neprikosnoveni lider CHP-a. Nakon ovog skandala, pod pritiskom javnosti, Deniz Bajkal podnosi ostavku i na njegovo mesto biva izabran Kemal Kiličdaroglu (tur. *Kemal Kılıçdaroğlu*).⁵²

U međuvremenu, vladajuća AKP je krenula u proces razvlašćivanja sekularne duboke države obračunavajući se sa kemalističkim strukturama tradicionalno ukorenjenim u vojsci, pravosuđu, univerzitetima, medijima i među vodećim turskim privrednicima.⁵³ O tome svedoči i izjava predsednika Ustavnog suda Turske 2015. godine da je sudstvo u Turskoj postalo instrument političke osvete.⁵⁴ Koristeći proces evropskih integracija, koje su kao jedan od glavnih uslova zahtevale stavljanje armije pod civilnu kontrolu, Erdogan je započeo obračun sa vojnim strukturama. Inače, vojska je po Ustavu iz 1982. godine postala čuvar kemalističkog poretka sa ovlašćenjima koja su joj davala za pravo da se umeša u politička dešavanja kad god su kemalistički postulati dovedeni u pitanje. Od dolaska na vlast AKP-a odnosi su bili napeti pa je vojska

u nedostatku bolje solucije glasali za CHP. Dejan Jović, „Turska”, nav. delo, str. 363.

⁵² Aydin Cingi, *CHP: A Party on the Road to Social Democracy*, op. cit., p. 5.

⁵³ Menderes Çýnar, “The Justice and Development Party and the Kemalist establishment”, In: Cizre Ü. (ed.) *Secular and Islamic Politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party*, Routledge, Abingdon, 2008, p. 112.

⁵⁴ Dejan Jović, „Turska”, nav. delo, str. 364.

otvoreno upozoravala da je zbog islamističkih stavova vodećih članova stranke ugrožen sekularni poredak Republike. U tom kontekstu treba posmatrati optužbe za spremanje vojnog udara i masovna hapšenja oficira 2007. (operacija *Ergenekon*) i 2010. godine tokom operacije Malj (tur. *Balyoz Harekâtı*).⁵⁵ Stav CHP-a je, imajući u vidu posledice vojnog udara 1980. godine, bio da vojsci treba svesti pod civilnu kontrolu, pa je stranka najstrože osudila i pokušaj puča u julu 2016. godine.

Dekonstrukcijom ovih „kemalističkih utvrđenja” CHP je preostala kao jedini i glavni bedem kemalizma. Pod novim liderom Kiličdarogluom stranka je pokušala da se reformiše i dopre do šireg biračkog tela. Drugim rečima, prosečan glasač CHP-a je dobro obrazovan, pripadnik srednje klase, sekularno orijentisan, nastanjen u razvijenim, zapadnim i primorskim delovima Turske. Ostale kategorije glasača iz ruralnih krajeva Anadolije obično se opredeljuju za AKP ili Partiju nacionalne akcije (tur. *Milliyetçi Hareket Partisi*). Značajno ograničenje za izborni rejting CHP-a predstavlja relativna homogenizacija kurdskih glasova oko Narodne demokratske partije (tur. *Halkların Demokratik Partisi*) prouzrokovana zaoštavanjem tursko-kurdskih odnosa i razočaranjem određenog dela kurdskih birača u glavne stranke sistema. Na taj način Kurdi, koji čine 15–20% ukupnog stanovništva, konačno dobijaju politički značaj srazmeran svojoj brojnosti. Novo rukovodstvo CHP-a je kao prioritet postavilo upravo približavanje narodu u manje razvijenim i zanemarenim delovima države. Na taj način bi stranka trebalo da zaokruži svoju socijaldemokratsku profilaciju i sruši imidž elitističke partije.⁵⁶

Takođe, proklamovana politika sekularizma predstavlja tačku kojom vladajuća stranka nastoji diskreditovati CHP kod konzervativnih slojeva stanovništva. S obzirom na to da je biračko telo CHP-a izrazito sekularnog opredeljenja, to uveliko sužava manevarski prostor. S tim u vezi, treba navesti da su protesti na Taksimu 2013. godine pokrenuti, između ostalog, zbog namere vlasti da usvoji zakone o abortusu, restrikciji alkohola, što je protumačeno kao udar na sekularni karakter države.⁵⁷ U tom polarizujućem ambijentu CHP mora ostati dosledna izvornim i fundamentalnim principima, a to otežava pridobijanje širih masa osetljivih na islamske vrednosti koje propagiraju konzervativne partije.

⁵⁵ Dušan Spasojević, „Uloga vojske u Turskoj kroz istoriju i danas”, u: Aleksandar Raković, Miša Đurković (ur.), *Turska – regionalna sila?*, Institut za evropske studije, Beograd, 2013, str. 44.

⁵⁶ Aydin Cingi, *CHP: A Party on the Road to Social Democracy*, op. cit., pp. 4-10.

⁵⁷ Vladimir, V. Ajzenhamer, *Odnosi Republike Turske i Sjedinjenih Američkih Država tokom decenije vladavine Partije pravde i razvoja (od 2002. do 2012. godine)*, doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017, str. 339–340.

Svi izbori do sada su prolazili u znaku dominacije AKP-a iako poslednjih godina postoji tendencija jačanja opozicionog bloka. Na to upućuju lokalni izbori iz 2019. godine na kojima je opozicija odnela pobjedu u gotovo svim većim urbanim centrima.⁵⁸ Posebno je odjeknuo uspeh Ekrema Imamoglua (tur. *Ekrem İmamoğlu*) u Istanbulu, koji je nakon poništenih izbora odneo ubedljivu pobjedu na ponovljenom glasanju u junu 2019. godine. Harizmatičnog Imamoglua mnogi vide kao budućeg lidera kemalista.⁵⁹

Strategija CHP-a danas se svodi na kritiku autoritarnih tendencija Redžepa Tajipa Erdogana finalizovanih prelaskom Turske na predsednički sistem 2018. godine. Kada je reč o kurdskom problemu, stranka je u Izveštaju za 2015. godinu navela da se to pitanje može rešiti jedino kao deo šireg procesa demokratizacije. U Izveštaju se predlaže uspostavljanje Odbora za socijalno pomirenje koji bi uključivao sve političke partije, organizacije civilnog društva, sindikate i ostale zainteresovane aktere. Predlaže se i uspostavljanje „Misije za utvrđivanje istine“ sa pokušajem otkrivanja i priznavanja prethodnih nedela, čime se otvara put ka društvenom pomirenju.⁶⁰

Na kraju, kada je reč o spoljnopolitičkim prioritetima, CHP se zalaže za nastavak evropskog puta Turske, zagovarajući ponovno osnaživanje pregovora sa EU. Stranka je pred izbore 2015. godine predstavila spoljnopolitički program zasnovan na Ataturkovom principu „mir u zemlji, mir u svetu“, što je ujedno bila kritika Erdoganove intervencionističke politike. Međutim, iako kritikuje vladinu politiku mešanja u sirijske poslove sa ciljem promene Asadovog režima, CHP je drugačijeg stava u pogledu nedavnih akcija u Siriji povezanih sa kurdskim pitanjem i migrantskom krizom.⁶¹ Svoj stav stranka temelji na tvrdnji da među migrantima koji ulaze u Tursku ima bivših džihadista koji mogu predstavljati opasnost po bezbednost Turske.⁶² Koristeći činioce koji su doveli do pogoršanja ekonomske situacije i spoljnopolitičkih pro-

⁵⁸ Nacionalni savez (tur. *Millet İttifakı*), tj. koalicija predvođena CHP-om i Dobrom partijom (tur. *İyi Parti*) je, pored Izmira i Jedrena, gde ima tradicionalno uporište, odnela pobjedu u Istanbulu i Ankari gde je AKP bila na vlasti skoro dvadeset godina.

⁵⁹ Danijel Belut, *Sultanu se drma presto*, DW, 7. 1. 2020. Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/sultanu-se-drma-presto/a-51906848> (pristupljeno 24. 3. 2020).

⁶⁰ Toni Alaranta, „Turkey’s Republican people party and the EU: Preconditions for EU-Turkey relations in the secular-nationalist vision“, *FIIA working paper*, 112, p. 8.

⁶¹ *Ibid.*, p. 9.

⁶² *CHP proposes five-article solution to Idlib standoff with Syria, Russia*, *Hürriyet Daily News*, 4. 2. 2020. Available at <https://www.hurriyetdailynews.com/chp-proposes-five-article-solution-to-idlib-standoff-with-syria-russia-151754> (accessed 24. 3. 2020).

pusta, a samim tim i do pada popularnosti vlade, CHP nastoji da izgradi svoju agendu kao alternativu vladajućoj strategiji pred sledeće izbore.

ZAKLJUČAK

Na osnovu rečenog mogao bi se stvoriti utisak da je ključni doprinos CHP-a bio u periodu stvaranja mlade Republike nakon 1923. godine kada je ova stranka bila faktički poistovećena sa državom. Ipak, time se zanemaruje uloga stranke u hladnoratovskoj eri i njen doprinos razvoju političke kulture u Turskoj. Negujući i zagovarajući kemalističke ideale partija je i nakon uvođenja višestranačkog sistema ostala jedan od glavnih katalizatora reformi i modernizacije Turske.

Posebno je važno naglasiti specifičnost ideološkog razvoja CHP-a budući da je stranka, negujući kemalističke konture stranačkog identiteta, razvila poseban idejni sklop koji odražava turbulentan istorijski put stranke. U procesu ideološkog traganja usvojene su levičarske ideje kao najpogodniji okvir za dalju elaboraciju kemalističkih principa. Bilo je to ključno zarad profilisanja partije s obzirom na to da će, upravo zahvaljujući svojoj istoriji i toj prepoznatljivosti, CHP ostati jedina stalna i stabilna politička formacija u Turskoj. Obnova partije nakon ukidanja 1980. godine i njeno postepeno vraćanje na političku scenu kao najjače opozicione stranke govori u prilog tome.

Današnja situacija i teškoće sa kojima se CHP suočava proizvod su izmenjenih okolnosti i intenziviranih podela u društvu koje otežavaju vođenje konzistentne politike. Umesto toga, stranka je primorana da usklađuje svoje ideološke principe sa nepredvidivom stvarnošću u čemu često žrtvuje jedan deo svojih glasova. U tom kontekstu treba posmatrati izborne rezultate stranke, kao i dominaciju Erdoganovog AKP-a.

Najzad, u pogledu perspektive CHP-a može se reći da će ona u velikoj meri biti diktirana potezima samog Erdogana. S obzirom na osipanje AKP-a i ekonomsku stagnaciju moguće je očekivati jačanje opozicije na čelu sa CHP-om. Lokalni izbori iz 2019. godine to potvrđuju. Ostaje da se vidi da li će opozicija biti jedinstvena i kako će odigrati na vladine pogrešne poteze. U svakom slučaju, pomenuti lokalni izbori indikator su rastućeg nezadovoljstva koje bi moglo dovesti do okončanja dugogodišnje vladavine AKP-a i Erdogana. U tom scenariju, CHP bi nakon više od četiri decenije mogla ponovo da preuzme vlast u Turskoj.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Ahmad Feroz, *The making of modern Turkey*, Routledge, London, 1993.
- [2] Ajzenhamer V. Vladimir & Jovanović Nataša, „Analiza demokratičnosti parlamentarnih izbora u Republici Turskoj 2015. godine sa osvrtom na istorijsku genezu izbornog procesa”, *Srpska politička misao*, 49, 3, str. 189–209.

- [3] Ajzenhamer V. Vladimir, *Odnosi Republike Turske i Sjedinjenih Američkih Država tokom decenije vladavine Partije pravde i razvoja (od 2002. do 2012. godine)*, doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2017.
- [4] Alaranta Toni, "Turkey's Republican people party and the EU: Preconditions for EU- Turkey relations in the secular-nationalist vision", *FIIA working paper*, 112, pp. 1–11.
- [5] Alaranta Toni, *Contemporary Kemalism: From Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism*, Routledge, Abingdon, 2014.
- [6] Belut Danijel, *Sultanu se drma presto*, DW, 7. 1. 2020. Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/sultanu-se-drma-presto/a-51906848>, pristupljeno 24. 3. 2020.
- [7] *CHP proposes five-article solution to Idlib standoff with Syria, Russia*, Hürriyet Daily News, 4. 2. 2020. Available at: <https://www.hurriyetdailynews.com/chp-proposes-five-article-solution-to-idlib-standoff-with-syria-russia-151754> (accessed 24. 3. 2020).
- [8] Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and nationalism*, Routledge, Abingdon, 2009.
- [9] Çınar Menderes, "The Justice and Development Party and the Kemalist establishment". In: Cizre Ü. (ed.), *Secular and Islamic Politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party* (109–131), Routledge, Abingdon, 2008.
- [10] Cingi Aydin, *CHP: A Party on the Road to Social Democracy*, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2011.
- [11] Cizre Ümit, "The Justice and Development Party and the military Recreating the past after reforming it?" In: Cizre Ü. (ed.) *Secular and Islamic Politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party* (132–172), Routledge, Abingdon, 2008.
- [12] Đurić Živojin & Ajzenhamer Vladimir, „Politički sistem Turske na razmeđu kemalizma i islamizma”, *Srpska politička misao*, 34, 4, str. 441–466.
- [13] Erdemir Halil, *Turkish political history*, Celal Bayar University, Izmir, 2007.
- [14] Jović Dejan, „Turska”, u: Mirjana Kasapović (ur.), *Bliski istok* (354–371), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2016.
- [15] Kadercan Pelin Telseren & Kadercan Burak, "The Turkish Military as a Political Actor: Its Rise and Fall", *Middle East Policy*, 23, 3, pp. 84–99.
- [16] Kösebalaban Hasan, *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- [17] Lalić Vojislav, *Turska bez Ataturka*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
- [18] Mango Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.
- [19] Mango Andrew, *From the Sultan to Atatürk*, Haus Publishing Ltd, London, 2009.
- [20] Mujadžević Dino, „Vojska i politika u Republici Turskoj”, *Polemos*, 1, 2, str. 213–221.
- [21] Oran Baskın, Interviewed by Karabekir Akkoyunlu, "Kemalism and the Republican People's Party (CHP)". In: Özyürek E., Özpınar G., Altındış E. (eds.), *Authoritarianism and Resistance in Turkey* (11–18). Springer, Cham, 2019.

- [22] Sayarı Sabri, "Political parties". In: Heper M. and Sayarı S. (eds), *The Routledge Handbook of Modern Turkey (182–193)*, Routledge, Abingdon, 2012.
- [23] Somer Murat, "Whither with Secularism or just Undemocratic Laiklik? The Evolution and Future of Secularism under the AKP". In: Talbot V. (ed.), *The Uncertain Path of the 'New Turkey' (23–49)*, ISPI, Milan, 2015.
- [24] Söyler Mehtap, *The Turkish Deep State State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*, Routledge, Abingdon, 2015.
- [25] Spasojević Dušan, „Uloga vojske u Turskoj kroz istoriju i danas”, u: Aleksandar Raković, Miša Đurković (ur.), *Turska – regionalna sila (42–46)*, Institut za evropske studije, Beograd, 2013.
- [26] Tanasković Darko, *Veliki povratak Turske?*, Službeni glasnik, Beograd, 2015.
- [27] Tomić Sv. Zoran, *Kamal Atatürk – tvorac nove Turske*, Planeta, Beograd, 1939.
- [28] Uzer Umut, *An Intellectual History of Turkish Nationalism*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2016.
- [29] Yilmaz Ihsan, Barton Greg & Barry James, "The Decline and Resurgence of Turkish Islamism: The Story of Tayyip Erdoğan's AKP", *Journal of Citizenship and Globalisation Studies*, 1, 1, pp. 48–62.

Dušan Čorbić

DEVELOPMENT OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP) AND ITS ROLE IN FOUNDING THE REPUBLIC OF TURKEY

Abstract

A comprehensive understanding of historical trends and current events in the Republic of Turkey inevitably requires an insight into the development of the oldest and the most stable political party in this country. The aim of this causal study is to provide explanations for the current situation and the problems Republican People's Party (CHP) is facing. Accordingly, the study will demonstrate how CHP and its ideological principles were established in the context of turbulent historical trends in Turkey during 20th and the beginning of 21st century. The position and the role of this party in the Turkish political system will be analyzed with regard to local and international current events. An overview of CHP's evolution in chronological order directly indicates complexity of the Turkish political system and shows how influential CHP was in its formation and development.

Key words:

CHP, Republic of Turkey, kemalism, Kemal Atatürk, AKP.